

Kraków, 20.08.2021

dr hab. Przemysław Kisiel, prof. UEK
Katedra Socjologii
Kolegium Gospodarki i Administracji Publicznej
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agaty Sulikowskiej-Dejena
Pola społeczne artystek i artystów sztuk wizualnych w województwie podkarpackim,
napisanej pod kierunkiem dr hab. Dariusza Wojakowskiego, prof. AGH

Recenzowana praca doktorska mgr Agaty Sulikowskiej-Dejena została przygotowana w Instytucie Nauk Socjologicznych Uniwersytetu Rzeszowskiego pod opieką naukową dr hab. Dariusza Wojakowskiego, prof. AGH. Praca jest dosyć obszerna, liczy 305 stron a dodatkowo zawiera scenariusz wywiadu (Aneks I), który był wykorzystywany w badaniach empirycznych realizowanych przez autorkę (7 stron) oraz spis literatury i źródeł internetowych (8 stron). Praca nie zawiera streszczenia w j. angielskim.

Przedstawiona do recenzji praca doktorska jest próbą analizy oraz charakterystyki funkcjonowania pola społecznego artystek i artystów sztuk wizualnych w województwie podkarpackim. Problematyka pracy została precyzyjnie określona i uzasadniona przez autorkę, która przede wszystkim podkreślała brak zainteresowania badaczy zbiorowością artystów sztuk wizualnych zamieszkujących Podkarpacie (s. 5-6). Argument ten jest niewątpliwie celny, aczkolwiek warto byłoby jeszcze uzasadnić, dlaczego akurat artyści z Podkarpacia wymagają szczególnego zainteresowania badaczy a takiego uzasadnienia właściwie w pracy nie ma. Natomiast warto zaznaczyć, że lektura recenzowanej pracy przekonuje, iż poszczególne mechanizmy funkcjonowania peryferyjnego (lokalnego) pola społecznego artystek i artystów są diametralnie inne niż pola centralnego (w skali globalnej czy krajowej), zatem zainteresowanie województwem podkarpackim, jako przykładem pola peryferyjnego, mogłoby być w pełni uzasadnione.

Praca doktorska mgr Agaty Sulikowskiej-Dejena posiada przejrzystą strukturę. Jest ona złożona z sześciu rozdziałów oraz Wprowadzenia i Zakończenia.

We Wprowadzeniu autorka poza uzasadnieniem wyboru podejmowanej problematyki, zwięźle zarysowuje zawartość poszczególnych rozdziałów. Dzięki temu czytelnik poznaje dobrze zamysł kompozycyjny autorki i w efekcie struktura pracy staje się w pełni zrozumiała, aczkolwiek nie oznacza to, że nie budzi pewnych wątpliwości. Można się bowiem zastanawiać, czy kolejność rozdziałów odwołujących się do analizowanego materiału empirycznego

(rozdziały 3-5) jest właściwa. Autorka zaczyna bowiem analizę funkcjonowania pola społecznego od omówienia działań uczestników pola (roz.3) a potem omawia zasoby (roz.4) i wartości (roz.5). Natomiast z rys. 1 (s.63), który przedstawia schemat pola społecznego Victora Turnera wynika, że fundamentem pola jest paradygmat, obejmujący wartości oraz znaczenia i na nim wspierają się areny (definiowane przez zasoby) a także stosunki między uczestnikami pola (opisywane przez działania, interakcje i relacje). Biorąc zatem pod uwagę fakt, iż koncepcja pola społecznego V.Turnera jest istotną ramą interpretacyjną wykorzystywaną w tej rozprawie, można by rozważyć zmianę kolejności rozdziałów – na początku mogłyby być omówione wartości (paradygmat pola) a potem areny i stosunki między uczestnikami. Sformułowana uwaga nie jest jednak zarzutem wobec autorki pracy, lecz jedynie sugestią poddania takiej zmiany pod rozwagę. Należy bowiem podkreślić, że wszystkie wyróżnione elementy pola wzajemnie na siebie oddziałują i żaden nie ma charakteru determinującego pozostałe. Zatem decyzja o kolejności omawiania elementów składowych pola jest oczywiście decyzją autorską, wymaga ona jednak głębszego uzasadnienia, którego w pracy nie znalazłem.

Rozdział 1 pracy ma charakter teoretyczny i stara się przybliżyć problemy w definiowaniu dwóch kluczowych pojęć: artysty i sztuki. Rozpoczęcie pracy od zreferowania trudności w definiowaniu tych pojęć uważam za w pełni uzasadnione, gdyż z jednej strony są one kluczowe dla dalszych rozważań autorki, z drugiej natomiast rzeczywiście stanowią one istotne wyzwanie definicyjne, z którym zмага się od wielu lat nie tylko socjologia sztuki (również historia sztuki czy estetyka). Warto przy tym docenić, że w swoich rozważaniach autorka nie stara się rozstrzygnąć sporów związanych z tymi pojęciami, natomiast ogólnie je referuje w celu uzasadnienia sposobu ich rozumienia, przyjętego na potrzeby realizacji badania empirycznego.

Następnie autorka przechodzi do bardzo skrótowego zarysowania ram teoretycznych, wykorzystywanych przy analizie pozyskanego materiału empirycznego. W tym kontekście wskazuje ona na dwie najważniejsze dla niej koncepcje teoretyczne: Victora Turnera oraz Pierre'a Bourdieu. Wybór koncepcji obu tych badaczy jest jak najbardziej uzasadniony, a jak później autorka wielokrotnie dowodzi, odwołanie się do nich pozwala rzeczywiście dobrze wyjaśniać zachowania w ramach pola społecznego artystek i artystów na Podkarpaciu. Doceniając zatem właściwy wybór wskazanych ram teoretycznych, warto jednak zaznaczyć, że obie te koncepcje nie zostały w pracy wystarczająco omówione. Szczególnie jest to widoczne w odniesieniu do teorii P.Bourdieu, gdzie wyraźnie brakuje odwołania się do pojęcia kapitałów a brak ten staje się szczególnie widoczny przy analizie zasobów (roz. 4). Być może autorka

zakładała, że teoria P. Bourdieu jest na tyle znana, że nie musi być omawiana, jednakże wydaje mi się, że takie rozwiązanie nie okazało się najtrafniejsze.

Uzupełnieniem rozdziału 1 jest próba podsumowania stanu badań socjologicznych nad sztuką w Polsce. Przegląd tych badań ma jednak charakter dosyć wybiórczy i nie najlepiej obrazuje panoramę dokonań polskich badaczy. Trzeba jednak zaznaczyć, że przedstawienie pełnego dorobku socjologii sztuki w Polsce byłoby zadaniem zdecydowanie wykraczającym poza ramy całej pracy.

Rozdział 2 poświęcony jest problemom związanym z metodologią zrealizowanych przez autorkę badań empirycznych. Autorka zdecydowanie opowiada się po stronie badań jakościowych i jako kluczowe dla niej tradycje badawcze przywołuje teorię ugruntowaną oraz badania etnograficzne. W pełni podzielam dokonywane przez autorkę wybory metodologiczne, których konsekwencją są niezwykle interesujące, zrealizowane przez autorkę, badania terenowe i w efekcie pozyskany bardzo wartościowy materiał badawczy. Niewątpliwie trzeba tu docenić wysokie kompetencje badawcze autorki oraz ogromny wysiłek, który był niezbędny do realizacji tak ambitnie zaplanowanych badań. Autorka bowiem przeprowadziła 60 jakościowych wywiadów indywidualnych, 3 wywiady grupowe a ponadto 10 wywiadów swobodnych w formie rozmów nieformalnych (s. 53) oraz zrealizowała ponad 100 godzin obserwacji wydarzeń artystycznych (s. 52). Dodatkowo autorka wykorzystwała w celach badawczych 30 opisów twórczości artystek i artystów (opisy były opracowane przez inne osoby) a także różne materiały zastane, jak np. roczniki, biuletyny i raporty poświęcone działalności artystów, materiały prasowe i branżowe, wywiady prasowe, katalogi wystaw oraz różne materiały dostępne w internecie (s.51-52). Przedstawione zestawienie doskonale ilustruje, jak bardzo ambitny cel badawczy został zrealizowany, szkoda tylko, iż autorka nie opisała wyraźnie sposobów doboru próby, które wykorzystywała w odniesieniu do poszczególnych form badawczych. Zebrany materiał empiryczny, zarówno ten wzbudzony jak i zastany, został poddany analizie jakościowej (niestety w pracy nie ma informacji, czy autorka wykorzystywała jakieś oprogramowanie do analizy jakościowej). Jej efekty zostały zaprezentowane w kolejnych rozdziałach a sam materiał empiryczny był stale wykorzystywany, w formie cytatów, jako ilustracje wszelkich budowanych charakterystyk i formułowanych przez autorkę konkluzji. Dzięki temu wnioski przedstawiane w pracy brzmią bardzo wiarygodnie.

Rozdziały 3,4 oraz 5 referują wyniki analizy zebranego materiału empirycznego.

W rozdziale 3 autorka omawia najważniejsze działania w polu społecznym artystów. Działania te powiązała z pięcioma kluczowymi obszarami aktywności artystek i artystów:

edukacją artystyczną, procesem tworzenia sztuki, aktywnością wystawienniczą, uczestnictwem w plenerach artystycznych oraz uczestnictwem w konkursach. A następnie w ramach wyróżnionych obszarów skupiła się na działaniach najlepiej ilustrujących sposób funkcjonowania uczestników w polu społecznym. Zbudowane charakterystyki są wyraziste, uporządkowane i przekonujące a ponadto dobrze zilustrowane fragmentami wypowiedziami respondentów. Warto również podkreślić, że autorka w analizie aktywności uczestników pola unika uproszczeń i stara się wydobyć oraz pokazać różnorodność form ich aktywności i stosowanych strategii przez twórców w ramach każdego z wyróżnionych obszarów, zależnie od tego, jakie miejsce zajmują w strukturze pola. Rozdział kończy się podsumowaniem, które jest jednak nieco rozczarowujące – zamiast pewnych konkluzji uogólniających i syntetyzujących otrzymujemy jedynie powtórzenie najważniejszych, zdaniem autorki, kwestii.

W rozdziale 4 autorka omawia zasoby, które charakteryzują areny, tworzące pole społeczne. Przy czym zasoby zostają podzielone przez autorkę na zasoby instytucjonalne, które są związane z aktywnościami różnych instytucji uczestniczących w polu społecznym artystów (jak np. instytucje wystawiennicze, związki artystów itp.) oraz zasoby symboliczne, które związane są z różnego rodzaju kapitałami artystów i artystek w polu. Charakterystyka zasobów jest poprawna, aczkolwiek to właśnie w tym rozdziale wyraźnie brakuje wcześniejszego omówienia koncepcji kapitałów P.Bourdieu. Gdyby to wcześniej nastąpiło, autorka mogłaby dużo swobodniej i głębiej przedstawić znaczenie zasobów symbolicznych dla sposobów funkcjonowania artystów w polu społecznym.

Rozdział 5 poświęcony jest wartościom, które definiują pole społeczne i specyfikę reguł w nim obowiązujących. Do opisania problematyki wartości w polu autorka wykorzystwała typologię wartości S.Ossowskiego (wartości odczuwane i uznawane oraz wartości codzienne i odświętne) a następnie szerzej omówiła wartości uznawane w polu artystycznym oraz wartości codzienne. Odwołanie się do koncepcji S.Ossowskiego było w pełni uzasadnione i dzięki temu zabiegowi udało się autorce nie tylko zilustrować różnorodność i bogactwo świata wartości w polu artystów i artystek na Podkarpaciu, ale również pokazać napięcie między wartościami, które są uznawane jako pożądane w polu a tymi, które są efektem konfrontacji ze światem realnym i codziennością. Próba charakterystyki świata wartości sprawia zdecydowanie dobre wrażenie, aczkolwiek szkoda, że rozważania w tym rozdziale nie zostały trochę rozwinięte, byśmy mogli otrzymać odpowiedź na pytanie, jak wartości przekładają się na całokształt stosunków społecznych w danym polu oraz na kształtowanie się aren. W ostatniej części tego rozdziału autorka starała się pokazać, jak przebiega proces internalizacji wartości w polu, gdy postrzegamy go w perspektywie biografii artystów i reguł edukacji artystycznej. Analiza tego

procesu pozwala zrozumieć mechanizm reprodukcji lokalnego pola społecznego, który umożliwia mu przetrwanie oraz zachowanie swoistości i odrębności.

Rozdział 6 zawiera wnioski z przeprowadzonych analiz. Autorka skupia się w nim na analizie sposobu konstruowania przez uczestników badanego pola pojęcia sztuki i artysty. Rozdział ten jest zatem klamrą domykającą całą pracę i bezpośrednio koresponduje ze sformułowanymi na początku (s. 43) celami projektu. Tym samym autorka sygnalizuje, że zamierzenia, które były u podstaw badań empirycznych i rozprawy doktorskiej, zostały zrealizowane. Niewątpliwie warto docenić ten fakt, ilustrujący dyscyplinę warsztatową autorki, aczkolwiek rozdział ten pozostawia trochę niedosytu. Tytuł rozprawy doktorskiej zapowiada bowiem „opowieść” nie tylko o sposobie rozumienia pojęć artysty i sztuki, lecz o całym polu społecznym artystów i artystek na Podkarpaciu. I w związku z tym można było oczekiwać, że autorka we wnioskach spróbuje taką „opowieść” skonstruować, tym bardziej, że zebrany materiał empiryczny na to z pewnością pozwala. Bardzo zachęcam autorkę w takim razie, by w przyszłości, przygotowując książkę na podstawie swojej rozprawy, zdobyła się na odwagę i spróbowała zbudować całościowy, spójny i syntetyczny obraz badanego pola społecznego. Jestem przy tym głęboko przekonany, że przygotowanie takiego całościowego opisu wymagać będzie większego wykorzystania przyjętych w pracy ram teoretycznych, czyli teorii V. Turnera i P. Bourdieu, które w dotychczas prowadzonych analizach były zdecydowanie za mało wykorzystywane do wyjaśniania reguł funkcjonowania pola.

Dodatkowo, warto byłoby wyraźnie określić, na czym polegają różnice między regułami funkcjonowania peryferyjnego pola społecznego artystek i artystów a pola centralnego (krajowego czy globalnego). W pracy znajdujemy bowiem pojedyncze sygnały świadczące o tych różnicach, ale warto byłoby je usystematyzować. W świetle prowadzonych w pracy rozważań jest to bardzo ważne, gdyż wykazanie istotnych różnic w funkcjonowaniu poszczególnych pól społecznych ewidentnie uzasadni potrzebę badania również artystycznych pól peryferyjnych, a przecież to było podstawową motywacją autorki podjęcia wybranego tematu w pracy doktorskiej.

Podsumowując, recenzowana praca doktorska mgr Agaty Sulikowskiej-Dejena jest bardzo interesującą, stojącą na dobrym poziomie merytorycznym socjologiczną analizą pola społecznego artystek i artystów Podkarpacia. Praca jest napisana dobrym językiem i sprawia wrażenie, że autorka nie tylko doskonale zna się na poruszanej problematyce, ale również, że ma wiele ciekawych własnych przemyśleń socjologicznych do zakomunikowania.

Przeprowadzona przez nią analiza empiryczna wyraźnie dowodzi, że autorka dobrze opanowała warsztat badawczy i analityczny.

Oczywiście praca budzi również pewne wątpliwości, na które wskazywałem w recenzji. Aczkolwiek, należy też zaznaczyć, że większość sformułowanych uwag mieści się w ramach dyskusji akademickiej, do której praca zachęca – a już sam fakt stworzenia przez autorkę przestrzeni do merytorycznej dyskusji przekonuje, moim zdaniem, że mamy do czynienia z rozprawą naukową.

Patrząc jeszcze z perspektywy ogólniejszej, można dodatkowo zauważyć, że praca posiada pewne niedoskonałości edycyjne - pojawiają się „literówki”, nieliczne błędy gramatyczne czy błędne odniesienia bibliograficzne (np. s.223). Wszystko to nie zmienia faktu, iż recenzowana praca doktorska jest wartościową i oryginalną rozprawą naukową. Autorka postawiła sobie trudne zadanie, z którego wywiązała się zadowolająco.

Uwzględniając zarówno zalety pracy, jak też wskazane powyżej pewne jej ograniczenia stwierdzam, że przedstawiona rozprawa **spełnia ustawowe warunki stawiane pracy doktorskiej** (Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, Art. 13, pkt.1 z późn. zm. oraz Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Art. 187). W związku z powyższym rekomenduję Radzie Naukowej Instytutu Nauk Socjologicznych Uniwersytetu Rzeszowskiego dopuszczenie mgr Agaty Dejeny-Sulikowskiej do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Kraków, 20.08.2021r.